

Paál Vince (szerk.): A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989

(Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 644. oldal,
ISBN 978 963 295 523 0)

A kötet címlapján kifejező képet láthatunk: egy keskeny folyót, amely egy mély szurdokban próbál utat törni magának. Ha az 1914 és 1989 közötti korszak, a „rövid 20. század” magyarországi sajtóviszonyaira gondolunk, akkor ez a képi metafora igencsak indokolt. A mindenkori lapkészítőknek a legkülönbébb korlátozások tömegével kellett megküzdeniük, annak ellenére, hogy a jog elvileg garantálta a „sajtószabadság”-ot. Ennek a fogalomnak azonban még a meghatározása sem volt egységes a korszakban, hiszen például a liberális jogszemlélet és a „szocialista törvényesség” képviselői gyökeresen mást értettek alatta.

A kötet három szerzője – a szerkesztés feladatát is magára vállaló és az 1945 előtti korszakot bemutató Paál Vince, a Médiatudományi Intézet munkatársa, a későbbi évtizedeket elemző Takács Róbert, a Politikatörténeti Intézet kutatója, valamint az elektronikus média helyzetét tárgyaló Klein Tamás, a Károli Gáspár Református Egyetem jogi karának oktatója – arra törekedett, hogy átfogó képet adjon a sajtószabadság helyzetéről. Ahogyan a bevezetés is utal rá, a 20. századi magyar sajtótörténetről mindeddig nem született nagy ívű, átfogó monográfia, csupán egyetemi jegyzetek állnak rendelkezésünkre, a még az 1970-es években tervezett akadémiai sajtótörténet-sorozat pedig csak 1892-ig készült el. Ennek egyik komoly oka a módszertani bizonytalanság: miután a 19. század végétől, a tömegsajtó megjelenésétől kezdve a feldolgozandó anyag mennyisége áttekinthetetlenül nagyra duzzad, kérdéses, hogy hogyan, milyen szempontok alapján lehet rendszerezni az anyagot, megragadni a legfontosabb csomópontokat. A kötet megmutatja, hogy a sajtószabadság jogi szabályozása és ennek gyakorlati érvényesülése igen fontos szempont, a munka azonban csak akkor lehet igazán termékeny, ha – mint ebben az esetben is – a két tényezőt egyszerre vizsgálják.

Igen fontos, hogy a kötet szerzői nem elégedtek meg a meglévő szakirodalom szintetizálásával, hanem arra törekedtek, hogy új levéltári források feltárásának segítségével próbálják meg árnyalni, pontosabbá tenni ismereteinket. A kutatások jelenlegi állása, illetve a kedvezőtlen forrásadottságok (a miniszterelnökség sajtóosztályának iratanyaga például sajnos igencsak hézagosan maradt fenn a két világháború közötti időszakból) óhatatlanul bizonyos aránytalanságokat eredményeztek, ahogyan azt a bevezető is rögzíti, ez azonban nem von le a munka értékéből.

A kötet alapvető szervezőelve a kronológia: az első fejezet a „nagy háború” éveit, a második a két világháború közötti korszakot elemzi, ezen belül indokolt módon önálló alkorszakként kezelve az 1918–1919-es „forradalmak korát”, a bethleni konszolidációt, a gömbösi sajtóreform-kísérletet, valamint az 1938-as sajtótörvény-módosítás utáni éveket. A harmadik az 1944 és 1948 közötti koalíciós éveket, a negyedik pedig az államszocializmus évtizedeit tárgyalja, ez

utóbbi fejezetben külön veszi számba a Rákosi-kort, a forradalmat és következményeit (1956–1958), illetve a Kádár-kort. A fejezeteken belül – igen rokonszenves módon – nem érvényesül szigorúan valamiféle formális szerkesztési elv, a tárgyalás módja mindig igazodik az adott korszak jellegzetességeihez, illetve az azokkal kapcsolatos általános tudásszinthez. Az államszocialista korszak ismertetését például egy részletes bevezetés előzi meg, amely a szovjet mintát követő jogelmélet legfontosabb jellemzőit, az állampolgári jogok sajátos értelmezését ismerteti, ami jó kapaszkodót jelent az olvasók számára a továbbiak megértéséhez. Ilyesféle jogelméleti bevezetőre a többi fejezet esetében természetesen nem volt szükség.

Az alfejezetek ugyanakkor hasonló struktúrát követve épülnek fel: először megismerhetjük a korszak legfontosabb sajtóra vonatkozó jogszabályait, valamint a sajtóirányítást végző intézményrendszert. Ezután következik az elmélet és a gyakorlat szembesítése: számos példa segítségével kaphatunk képet a rendszer tényleges működéséről, a jogszabályok érvényesítéséről, a bírósági gyakorlatról, a különféle állami intézmények működésének rendszerhibáiról, a hatalom által elvárt újságírói magatartásformákról, a sajtó működését elősegítő vagy éppen gátló hallgatólagos megállapodásokról. A III. és a IV. fejezetben ezt kiegészíti a sajtó szerkezetének, a lapstruktúrájának és a példányszámoknak az elemzése – indokoltan, hiszen a koalíciós évektől fokozatosan megszűnt a sajtó pluralizmusa, így a fenti kérdések rendezése is kizárólag az állam szándékaitól függött. A II–IV. fejezetek záró egysége mindig az elektronikus média helyzetét, a jogi szabályozás alakulását tárgyalja.

Bár Tisza István, Bethlen István, Gömbös Gyula, Rákosi Máttyás és Kádár János rendkívül különböző politikusok voltak, személyüket bizonyos értelemben mégis összeköti az 1914. évi XIV. törvénycikk, az a sajtótörvény, amely formálisan egészen 1959-ig hatályos volt. A gyakorlatban azonban mindig csak részlegesen érvényesülhetett, hiszen kihirdetése után néhány hónappal kitört az első világháború. A kormány ezután a kivételes hatalomról szóló törvény alapján megkezdte a sajtószabadság szűkítését. A belügyminiszter betilthatta a „hadviselés érdekeit” veszélyeztető lapok megjelentetését, illetve elrendelhetette az előzetes cenzúrázást. A sajtó orientálását, a lapok tartalmának előzetes véleményezését a Hadfelügyeleti Bizottság Sajtóalbizottsága végezte. Az 1918-ban kikiáltott, Károlyi Mihály által vezetett Magyar Népköztársaság elvi szinten ugyan visszatért a teljes sajtószabadság eszméjéhez, az 1919 márciusában létrejött Tanácsköztársaság viszont már egyedül a „dolgozó nép” privilégiumának nyilvánította a lapkiadás jogát – vagyis ebben a rendszerben sajtószabadság kizárólag a bolsevista eszmék agitátorainak járt.

A Horthy-rendszer konszolidálója, Bethlen István miniszterelnök nem engedett ugyan azoknak a szélsőjobbaldali hangoknak, amelyek a történelmi Magyarország összeomlásáért és a forradalmakért a liberális sajtót kívánták bűnbaknak megtenni, és a legbefolyásosabb politikai napilapok betiltását követelték; de nem tért vissza az 1914-es sajtótörvény liberális értelmezéséhez sem. A belügyminiszter így – a kivételes állapot fenntartásával – továbbra is betilthatta „az ország belső rendjét” vagy „külpolitikai érdekeit” fenyegető lapokat, új időszaki sajtótermékek indításához pedig a miniszterelnök engedélyére volt szükség. A kor nyilvánossága jóval tekintélyelvűbbé vált a boldog békeidőkhöz képest, elszaporodtak a sajtóvétségeket tárgyaló bírósági eljárások és az elmarasztaló ítéletek. A jogi szabályozás átfogó reformja ugyanakkor nem született meg, noha Bethlen, majd Gömbös kormánya is felvetette egy új sajtótörvény megalkotásának lehetőségét. Az újabb korszakhatárt az 1938-as év jelenti: a belpolitikai radikalizálódás jegyében létrehozták a sajtókamarát, az újságírói pályán (is) diszkriminálták a zsidónak minősí-

tett személyeket, és kötelező laprevíziót hajtottak létre, aminek következményeként a kormánynak nem tetsző lapok jelentős része megszűnt. A nem időszaki sajtótermékekre lényegében bevezették az előzetes cenzúrát, amit a második világháború kitörése után kiterjesztettek az időszaki lapokra is. A sajtóellenőrzés intézményrendszere a nagy háború korában kialakult módszereket vette át.

A világháború után az ország szovjet megszállás alá került, és – bár a koalíciós kormány elvi szinten a demokratizálást tűzte ki célként maga elé – az előző korszak sajtókorlátozó intézkedései közül sok továbbra is érvényben maradt. Míg korábban a lapkiadók elsősorban üzleti vállalkozások voltak, 1945 után a lapindítás terén a koalíciós pártok élveztek elsőbbséget, amelyek saját lapbirodalmak kiépítésére törekedtek, hogy előnybe kerülhessenek a politikai küzdelmekben. A pártok és egyes állami szervek rendszeresen „kérekeket” intéztek a nagy lapok szerkesztősegeihez, ezzel befolyásolva a közbeszéd alakítását.

1947–1948 meghozta a politikai fordulatot, kiépült a kommunista diktatúra, ami a sajtóélet pluralizmusának végleges megszűnését is maga után vonta. A valódi döntéseket ezután a pártszervek hozták meg, az újságírók hivatását pedig a központi üzenetek közvetítésében jelölték meg, ezért a sajtójog jelentősége másodlagossá vált. Az ellenőrzés bonyolult, többlépcsős folyamatban történt, amelyben nagy szerepet játszottak a szerkesztőségek vezetői, akik maguk is bizalmi emberek voltak. Az újságírók a pártszervek által jóváhagyott előzetes tervek alapján dolgoztak, így az újságokat a napi élet aktualitásai helyett nagyrészt hónapokkal korábban gyártott publicisztikai és propagandaanyagok töltötték meg. Az 1956-os forradalom győzelmével rövid időre a nyilvánosság szférája is megszabadult a diktatúrától, a sajtószabadság mámorában a semmiből kinöve új orgánumok kezdtek meg működésüket. A kádári megtorlás azonban gyorsan elsöpörte az első eredményeket, és a sajtóirányítás ismét visszatért az 1956 előtti keretek közé. Az 1980-as évektől a szerkesztőségek irányítása – az általános „erjedés” következtében – egyre több nehézséggel járt, amin a rendszer a szerkesztői értekezletek szaporításával és a fegyelem megszilárdításával igyekezett úrrá lenni. Az 1986-ban elfogadott sajtótörvény is a mozdulatlan ságot sugallja: az engedélyeztetési rendszer változatlan maradt, ugyanakkor az már némi elmozdulást jelez, hogy a korábbi agitáló, nevelő szerep helyett immár a tájékoztatást tartotta a sajtó fő feladatának.

A kötet fő erőssége, hogy ezt a rendkívül bonyolult, az előbbieken igencsak vázlatosan összefoglalt folyamatot részletesen, rengeteg példával illusztrálva mutatja be, rávilágítva a sajtóellenőrzés számos, korokon átívelő jellegzetességére. Az olvasónak gyakran juthat az eszébe az a jelenség, amit a *Diktatur, gemildert durch Schlamperei* (A rendetlenség enyhíti a diktatúrát) gondolata ír le a legjobban, és ami az első világháború éveitől a kádári pangásig sokszor tetten érhető. Gyakran előfordult ugyanis, hogy a cenzurális, illetve sajtóellenőrző funkciókat számos különböző szervezet látta el, ami állandósuló hatásköri villongásokhoz, egymásnak ellentmondó – és ezért betarthatatlan – utasítások tömkelegéhez, gyors egymásutánban kiadott, visszavont, majd újra kiadott rendelkezésekhez vezetett. A slamposság végigvonul a különböző korszakokon: 1921 májusában például a miniszterelnök azért feddett meg néhány főispánt, mert azok nem jelentették, hogy egyes helyi lapok elhagyták a kormánytámogató politikai irányvonalat (90. oldal); a Kádár-korszak jogalkotói pedig csak 1983-ban látták elérkezettnek az időt, hogy rendelettel szabálysértésnek minősítsék a szamizdat kiadványok megjelentetését (530. oldal).

Az igen terjedelmes kötetben fellelhető néhány kisebb szerkesztési következtlenység. Logikusabb lett volna például a Horthy-korszak filmszabályozásáról szóló részt – a többi fejezethez hasonlóan – az utolsó alegységben, az elektronikus média címszó alatt szerepeltetni, vagy esetlegesnek tűnik a 2.1.5-ös Kitekintés – Sajtószabályozás más országokban alfejezet elhelyezése, amely nem illeszkedik szervesen a szövegbe. Ezek a kisebb következtlenységek azonban többnyire nem zavaróak.

KLESTENITZ TIBOR